

LŐRINCZ CSONGOR

Metapolitika. Nyelvszemlélet és erőszak a modern politikai gondolkodásban

KULCSÁR SZABÓ ZOLTÁN: A GONDOLKODÁS HÁBORÚI. TÖREDÉKEK AZ ERŐSZAKOS DISKURZUSOK 20. SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL

Ráció Kiadó
Budapest, 2014
328 oldal, 3125 Ft

”

Kulcsár-Szabó Zoltán új kötete a „Metapolitika” címet is viselhetné (a 2007-es „Metapoétika” c. könyve analógiájára), főleg, hogy lényegében Paul de Man párhuzamát aknázza ki „poétika” és „politika” között egy sor modern gondolkodó és irodalmi szerző, illetve probléma-összefüggés kapcsán. A könyv nem egyszerűen egyes politikaelméleti fogalmak történeti, nyelvi és irodalmi karrierjét, valamint pályáit követi nyomon, de a „politikai” kikérdezésére tesz kísérletet, oly módon, hogy felvillantsa egyúttal annak túllépését is, pl. a történelmi eseményszerűség, továbbá ezzel összefüggésben egyfajta politikai antropológia irányában. A könyv már csak azért is jelentős, mert olyan szerzőkkel is foglalkozik, melyeket a hazai filozófiai és irodalmi hermeneutika intenzíven tárgyalt (Heidegger, Plessner, Jauss), de politika(elmélet)i jegyeik és témáik problematizálásától vagy tartózkodott, vagy bizonyos immanens-fogalmi kereteken belül tárgyalta azokat. Pedig melyik országban lehet manapság ezen témáknak nagyobb aktualitása, mint Magyarországon, a (nem-)gondolkodás háborúinak vidékén és az erőszakos diskurzusok elképesztően sűrű dömpingjében? Ezzel akár az értelmiségi felelősség ezen országban igencsak aktuális kérdésénél is el lehetne időzni, most szigorúan abban az értelemben, miként járulhat hozzá ez a könyv bizonyos politikai – és korántsem csupán a magyar kontextusra korlátozódó – anomáliák alapvetőbb megértéséhez, innen és túl napi politikai színtereken.

A szerző szimpatikusan egyenes módon vallja meg hermeneutikai érdekltségét: „ez a könyv végső soron mégis a megértés szükségessége mellett igyekszik érvelni” (16). Ez lenne az a hermeneutikai maxima, amely ugyanakkor egyfaj-

ta minimumot céloz: alapvetően távol mindenféle forradalmi militantizmustól, ám tartózkodva a hermeneutika bizonyos szcientista és konzervatív ízű determinációtól is. Lehetséges, hogy ennyi lenne a hermeneutika (alapja): „a megértés akarása”, nem több, de nem is kevesebb? Ha ez így van, akkor valóban elmondható a szerző 2005-ös kötete nyitómondatával: „Hermeneutika mindig is létezett.” Ezen a ponton is látható a nyitás a (politikai) antropológiai – nem csupán történeti! – dimenzió irányába (ezért van szó „a *gondolkodás* háborúi”-ról), ugyanakkor ez a maxima is konkrét politikai vonatkozással bír: hol kelne el a legjobban és mégis hol kevésbé hiánycikk „a megértés akarása”, mint Magyarországon?

Ezek után legyen szó szigorúan a kötetről, melynek érdekeltsége és hozadékai egyszerre, szétszálazhatatlan módon többszörösek: politikai-, nyelv- és történelemelméleti síkon, irodalomelméleti és -történeti szinteken egyaránt. A könyv érezhetően a szerző 2007-es de Man-monográfiájának bizonyos csapásirányát folytatja (annak legmanifesztább módon „politikai” fejezete bekerült az új könyvbe is), „nyelv és történelem” kapcsolatát a „politikai”-ban konkretizálva. A történelem eseményszerűsége és a nyelv – nem feltétlenül tetten érhető – performativitása itt a politika(i) cselekvés) dimenziójában kapcsolódnak össze és feltételezik egymást. Ezen belül alapvetően bizonyos politikai fogalmak és összefüggéseik nyelvelméleti fogalmakra, nyelvszemléleti dimenziókba való átfordítása vagy átváltása – ezáltal a politikai szűkebb fogalmán túlható jelentőségük megmutatása – a monográfia teoretikus-módszertani célja (mintegy hermeneutikai kör módján). Kiemelten utalni kell arra, hogy itt nem afféle tematikus érdeklődés jut szóhoz, mivel a kötet folyamatosan (irodalmi) szövegek textualitásában, *nyelvi* viselkedésében is megmutatja a vizsgált tendenciák működését (Pound, Benn, Márai, Szabó Lőrinc), vagyis értelmezői gyakorlatában is érvényre juttatja a kötet vezérmotívumát. Ezáltal egy sor lényeges felismeréssel (ezekre itt sajnos még csak utalni sem lehet) gazdagítva a nyelviség és szövegszerűség szkripturális-performatív létmódjának megközelítését, mely felismerések mindegyike további implikációkkal bírhat. Fontos természetesen a történelmi dimenzió is: a könyv nem véletlenül választja példái legnagyobb és legösszetettebb részét a két világháború közötti időszakból, amikor történelem, politika, antropológia és erőszak viszonyáról alighanem a legintenzívebben és legtermékenyebben gondolkodtak többen a korszak legnagyobb és legbefolyásosabb koponyái közül. A könyv azonban nem csak afféle eszmetörténeti, még csak nem is hermeneutikai módon szublimált hatástörténeti tudatként avagy háttérként, de konkrét politikai-materiális *erőtér*ként számol a különböző gondolatok, szövegek, korszakok és szerzői pályák referenciális-gyakorlati bonyodalmaival. Ha Friedrich Kittler „a kultúratudomány kultúrtörténeté”-ről jelentetett meg könyvet, úgy *A gondolkodás háborúi* „a politikai elmélet politikátörténete” alcímet is viselhetné.

A gondolkodás háborúi olyan, többnyire jobboldalinak minősített gondolkodókból és irodalmi szerzőkből indul ki, melyeket a „konzervatív forradalom” inkább ragadós, mint pontos címkéjével szoktak ellátni a két világháború közötti periódus kapcsán. A kötet megmutatja e címke problematikusságát, amennyiben világossá válhat, hogy minden esetben kivételesen radikális gondolkodókról van szó, akiknek „konzervatív”, „reakciós” jelzőkkel való illetése lényegében az elfojtás kanonikus és kitaró munkájának eredménye, nem függetlenül persze bizonyos történeti-politikai konjunktúráktól. (Ugyanennyire félrevezető Benjamint egyértelműen a baloldali-marxista táborba sorolni.) A könyv egyik fő gondolati-diszkurzív vonulata a „mi a náciizmus” kérdésre irányul, kirántva a talajt a választ e kérdésre már eleve tudni vélő „nyilvános lelkiismeret” diskurzuspolitikái alól (Heidegger emlékezetes módon mutatta

meg e fogalom lehetetlenségét, ahogy a szerző egy másik kontextusban a „fülke-forradalom” fogalmi rövidzárlatára figyelmeztet, amennyiben forradalom per definitionem csak nyilvánosságban mehet végbe, nem a szavazófülkében, a modern democráciák arkánumban). A másik sajátlagosan politikai tendenciája a könyvnek kétségtelenül a neoliberais diskurzusok, fantazmák és hatalmi aspektusai kikérdezése – mely vállalkozásban egy ideje baloldali és konzervatív kötődésű gondolkodók egyként részt vesznek. Ezt a kikérdezést a könyv „az élet politikája” kapcsán is végrehajtja, miután többek között megállapítja, hogy a náciizmus lényegében nem „rasszizmus”-ként értelmezhető (Hitler saját bevallása szerint nem szubsztanciális, hanem inkább regulatív értelemben használta a „faj” fogalmát), amennyiben „a (puszta) élet politikai formálhatóságának felismerése” állítja elő a „rasszizmus” chiffré-ét (141). Ha ez a felismerés már máshol is megfogalmazódott (pl. Uwe Hebekus: *Ästhetische Ermächtigung*, München 2009, 383–417), a könyv azzal lép túl a történeti érdeklődés keretein, hogy ezzel együtt számot vet a jelenlegi biopolitika gyakorlataival és előfeltevéseivel is, mélyreható következtetésekre jutva.

Azért is „metapolitikáról” van itt szó, mert a könyv megközelítése és felismerései nem igazán sorolhatók be, nem *köthetők le* egyik politikai oldalra sem, hanem olyan dimenziókra irányulnak, melyek megelőzik az ideológiai érdekeltségeket. Sőt, a „metapolitika” itt lényegében a „politikai” túloldalára irányul, amelyet legrövidebben „történelem”-ként lehetne megnevezni (amennyiben ez nem jobb- vagy baloldali kívánságok szerint történik, bármennyire is ki szeretnék ezek sajátítani, jelölni, *kölcsönvenni* annak fogalmát saját ideológiai-politikai céljaikhoz).

A könyv legfontosabb, irányadó szerzői Walter Benjamin és Carl Schmitt, továbbá Heidegger, noha utóbbiról az előző kettőtől eltérően nem tartalmaz önálló fejezetet. Az egymással rövid ideig levelezésben is álló Benjamin és Schmitt a következő fogalmak és összefüggéseik kiaknázása kapcsán jelentik a kötet két legfontosabb alakját: erőszak, kivételes állapot, szuverén, döntés és reprezentáció. Kulcsár-Szabó a tőle megszokott alapossággal, elméleti éleslátással és kiterjedt, rétegzett történeti tájékozottsággal rekonstruálja a különböző szerzők életművének (és pályájuk, valamint befogadástörténetük jelentésszerű részeit) a fenti csomópontokhoz kötődő összefüggéseit. Ebben a rekonstrukciós munkában olyan talányos, ugyanakkor a recepcióban nagymértékben sematizált problémakomplexumokat céloz meg, melyeket történeti-elméleti kontextusai körütekintő felfejtésével egyidejű mozdulatban fordít le erős állításokra. Pl. Benjamin rejtélyes „isteni erőszak”-fogalmát az önnön eszköz-szerűségét megsemmisítő erőszakban azonosítja (ennek nem-megfigyelhető, latens, ugyanakkor materiális történésszerűségében), nyelvelméleti értelemben is. Az evidencia erejével hat ez a megvilágító olvasat – amit főleg az tud becsülni, akinek van némi tapasztalata a Benjamin-szakirodalom végeláthatatlan(ul redundáns) kiterjedtségéről. Az erőszak önmegsemmisítő vonása a „politikai” említett túloldalát is jelentheti (és összekapcsolható – bár a könyv ezt nem teszi meg – a náci politika önmegsemmisítő vonásaival, vö. ehhez Hebekus idézett könyvét). Schmitt híres-hírhezt szuverenitásdefiníciója – „Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt” – kapcsán pedig amilyen egyszerű, olyannyira találó és implikációkban gazdag kísérletet hajt végre a szerző: megfordítja a predikáció irányát, így szuverén az lesz, akiről a kivételes állapot dönt és a tételmondat eme kétirányúsága egyszerre határozza meg annak jelentését. Ezáltal feltárul Schmitt tézisének igazi összetettsége és érthetőbbé válik, miért is gyakorol a mai napig kitartó hatást olvasóira (pozitív avagy negatív, jobboldali avagy balol-

dali értelemben). Ezek az értelmezések jószerevével statisztikai szerepre ítélik a Benjamin- és a Schmitt-szakirodalom javarészét.

És itt végre megfogalmazhatjuk, hogy tulajdonképpen miről is szól ez a könyv. Abból kiindulva, hogy a szuverenitás problémaköre itt nem valamiféle abszolút decizionizmus elvárása felől válik érdekessé, hanem a politikai rend, illetve hatalom törekénységét emblematiszálja, az alapvető tézis az lesz, hogy a szuverén nemcsak benne áll a kivételes állapotban, hanem maga is kivétel(es). (Itt a demokrácia határaihoz érkezünk – ez a könyv egyik latens témája –, továbbá érthetőbbé válik, miért kerül(het)tek közel – a futólagos faszcinációtól az elméleti támogatáson át a meggyőződéses affirmációig – többen a tárgyalat szerzők közül jobboldali ideológiákhoz.) Ezzel az erőszak nem más, mint a (kvázi-)normalizálás kivétel(ek) általi megszakításának erőszaka – itt találkozunk Benjamin és Schmitt, „Jetztzeit” és „wirkliches Leben”, a történelem bármifajta normalizációja (neutralizációja) ellen (mely normalizációk nagyon is hatalmi-hegemoniális érdekeket szolgálnak ki). Ez *A gondolkodás háborúi* központi gondolata, melyet elsőrendűen az „ember(i)” politizálásának megszgyéin fejt ki (indirekt módon is) a kötet.

Schmitt azért is orientáló alakja a munkának, mivel az lényegében az ő diktumát követi: *A politikai fogalmáról* szerzője szerint a politikai minden fogalma így vagy így, de állást foglal, *döntést hoz az alapjául szolgáló emberfogalomról, antropológiai képzetről* (arról, hogy „az ember jó vagy rossz”). Ebben az értelemben a kötet a politikai fogalmának radikális tematizálását a két világháború között az „ember” fogalmának problematizálásával köti össze – meghosszabbítva a kérdés hatótávolságát egészen Hans Robert Jauss *utolsó* előadásának hermeneutikailag *már* nem szublimált történelemfogalmáig, továbbá az eugenikától a biopolitika kortárs (akár rejtett) változataiig (utóbbit a neoliberais elméletalkotásban, Rawls tanaiiban is felfedezi a szerző). A könyv röviden szólva ezt sugallja: „politika” és főleg ennek manifeszt avagy látens erőszakossága azért létezik, mert az ember antropológiai vonásai nem határozhatók meg előzetesen avagy maradéktalanul kulturális-kognitív fogalmak mentén, ama vonások felől újra és újra döntést kell hozni, mely döntés nem feltétlenül az „ember” sajátja, szuverén tulajdona, hanem inkább a „történelemé” (Benn), a „forgalom” forradalmáé (Pound), az „isten erőszaké” (Benjamin) avagy a „kivételes állapoté” (Schmitt). Ennek a politikai antropológiai iránynak az elmélyítése nevezhető talán „metapolitikai” vállalkozásnak, amennyiben „politika” ezen a szinten nem afféle érdekérvényesítést avagy valamilyen (tényleges vagy elképzelt) közösség figurációját jelenti, hanem – Heideggerrel szólva – „az ember történeti létezéséről” való döntést, „ahogy az a lét igazságából ered.” Amivel nem áll ellentétben, sőt aláhúzza azt, hogy antropológia és történelem ilyen *fokú* egymásra vonatkozása a modernség által kikényszerített (?) politikai *intenzitás* médiumában megy végbe. Ezzel a könyv lényegében mégis pengeéles választóvonalon egyensúlyoz – formálisan szólva: – *a jelen* egyfajta abszolutizálásának (a „kivétel” és a „döntés”, illetve a „katechon” jegyében, Schmitt) és a *jövő* anticipációjának (Benjamin messianizmusa) pozíciói, feltartás és rombolás között. Ezek között persze nagyon is elképzelhetők átjárások (mindkettő előzetes normán lép túl) – a könyv sorai között: pl. az erőhatalom önmegsemmisítő vonása alkalmasint a döntés erőszakára is állna? Ha jól látom, a könyv nem foglal állást egyértelműen: az önromboló erőszak az adottban, a rendben hat, ez ellen kellene döntést hozni (a schmitti katechon értelmében)? Vagy a döntésben magában (is) működik ez az önromboló erőszak? Avagy mindkettőben (pl. abban az értelemben, hogy az „ember” konkrét politikai alakja az „ellenség”

figurációjával egyszerre erősíti és gyengíti önmagát)? Mely pontig olvashatók össze Schmitt és Benjamin történelemfogalmai, a katechon és a messianizmus?

Ezen (alighanem elkerülhetetlen) ambivalencia okán talán az igazságosság fogalma is részint homályban marad. Hiszen az igazságosság per definitionem olyasvalami, ami – a Derrida-féle *Force de loi*-val szólva, mellyel Kulcsár-Szabó könyve is indít – „nem vár”, (mégoly beteljesíthetetlen) sürgetést jelent. Vajon identikus lenne eme sürgetés (akár modernség utáni tapasztalata) a kivétel és a döntés jelenével (ennek minden relativálása dacára)? Mi a jelentősége eme sürgetés nézetéből a jöghöz kötődő (ezáltal instrumentalizált) erőszak feltételezhető önrombolásának? (Derrida említett könyve éppen azzal zár, hogy számára végső soron sem a benjamini „Zerstörung”, sem a heideggeri „Destruktion” nem tudnak megfelelni a dekonstruálhatatlan igazságosság eszméjének.) Megakadályozhatja ez a kettős sürgetés a „metapolitikai” projekt végrehajtását? Legalábbis annak „konzervatív” modellálását, (továbbra is) nyitva hagyva annak lehetőségét? Könnyen lehet, hogy a könyv ezekre a kérdésekre is (akár implicit) választ kínál, ennek felfejtése már nem lehet e túlon túl is rövid recenzió feladata. Bizonyos, hogy *A gondolkodás háborúi* további kérdéseket, gondolatokat, megközelítéseket fog inspirálni, nemcsak irodalomtudósok körében. Példaszerű módon szinguláris esélyt kínálva a megértés akarásának éppen magyar nyelven megjelent monográfiaként.

BÁLA, szén-vászon, 100×140 cm, 2013